

Безробіття в Україні: соціально-економічні аспекти

В. БЛИЗНЮК

кандидат економічних наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

м. Київ

Л. ЯЦЕНКО

Національний інститут стратегічних досліджень

м. Київ

У статті визначено сутність феномену безробіття та особливості вияву його в Україні, наведено позитивні результати й негативні наслідки даного явища. Проведено аналіз факторів формування безробіття в Україні та науково обгрунтовано міру їх впливовості. Висловлено пропозиції щодо подолання проблем, пов'язаних з поширенням безробіття в Україні, що потребує насамперед невідкладного реформування сфери праці та здійснення першорядних кроків у напрямі досягнення стратегічних цілей максимальної реалізації трудового потенціалу завдяки створенню сприятливих умов для докладання праці й активізації мотиваційних та стимулювальних заходів до продуктивної зайнятості.

The article identifies features of different forms and types of unemployment in Ukraine. The positive and negative socio-economic consequences of the spread of unemployment are generalized. The degree of influence of some factors of formation of unemployment in Ukraine is analyzed and proved. The authors have argued that the problems associated with the spread of unemployment require immediate reform of the employment sector, ensuring compliance with labor law, creating favorable conditions for employment and activation of motivational and stimulating measures for productive employment.

Ключові слова: безробіття, робоча сила, ринок праці, ринкова економіка, ефективна зайнятість, структурна асиметрія.

Постановка проблеми. Вітчизняний ринок праці демонструє особливості національних інститутів, які безпосередньо є причиною низького рівня чутливості його компонентів до макроекономічних параметрів розвитку країни. Зниження попиту на працю в кризові періоди є закономірним явищем, однак вітчизняні роботодавці в такі періоди додержувалися стратегії утримання робочої сили. Структурна асиметрія українського ринку праці викликана також практикою використання нетипових адаптаційних механізмів роботодавців до змін економічної кон'юнктури, тобто стійкістю до збереження зайнятості, що пояснюється як жорсткістю законодавства про працю в частині регулювання звільнення постійних працівників, так і підтримкою доволі стабільної зайнятості внаслідок гнучкості в оплаті праці (затримки у виплаті заробітної плати, низький її рівень) та тривалості робочого часу, а також суттєвого рівня тінізації практик праці.

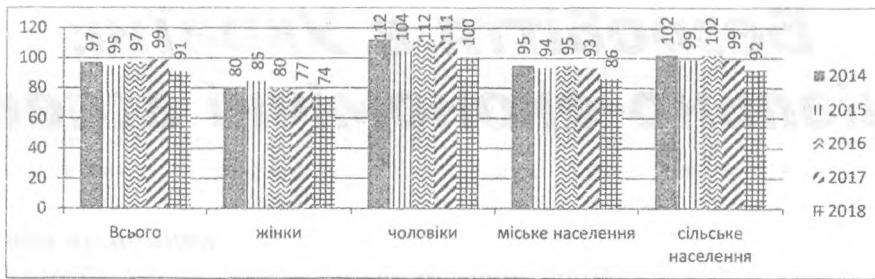
Зазначена нетипова гнучкість вітчизняного ринку праці викликана особливостями функціонування окремих її інститутів та їх взаємовпливу. Відсутність шокового зростання безробіття має як макроекономічні, так і соціальні наслідки. Насамперед помірний рівень безробіття породжує позитивні фіскальні екстерналії, а розтягнення в часі зростання безробіття, дозволяє домогосподарствам розробити індивідуальні адаптаційні стратегії

завдяки збереженню соціальних зв'язків та мінімального, але гарантованого розміру доходу та мінімізації ризиків соціальних конфліктів.

Процеси безробіття активно досліджують у своїх працях як іноземні, так і вітчизняні науковці. Значний внесок у розробку теоретичних і практичних засад регулювання зайнятості зробили такі відомі українські вчені, як С. Бандур, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, М. Ткаченко Ю. Маршавін та інші. Проблеми тривалого безробіття глибоко вивчали іноземні дослідники, зокрема Дж. Акерлоф, Л. Гроган, П. Дайамонд, Р. Джексман. Проте за всієї значущості проведених наукових досліджень проблеми безробіття визначення ймовірних причин його зростання на сучасному етапі економічного та соціального розвитку країни не втрачають своєї актуальності й потребують всебічного вивчення.

Мета статті – обгрунтування особливостей різних видів безробіття в Україні і факторів, що його обумовлюють, та розробка на цій основі практичних пропозицій.

Виклад основних результатів дослідження. До середини 1970-х рр. дослідження природи безробіття базувалося на засадах кейнсіанської теорії [1], згідно з якою його мінімізація потребувала використання методів грошово-кредитної та фіскальної політик. Надалі набуття безробіттям новітніх рис, зниження зв'язків з макропараметрами економіки [2] змусило розглядати проблему без-

Рис. 1. Динаміка інтенсивності безробіття в Україні за статтю та типом місцевості у період 2014–2018 рр., осіб у розрахунку на 1 тис. економічно активного населення

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України.

робіття у двох площинах – зовнішній та внутрішній [3, с. 14–26].

Безробіття є типовим соціально-економічним явищем для ринкової економіки. Разом з тим воно є неприйнятною альтернативою зайнятості та проблемою, що потребує розробки адаптаційних інструментів державної політики. Так, за даними МОП у 2018 р. у світі понад 172 млн старших за 15 років осіб були безробітні, з них майже 99 млн чоловіки та понад 73 млн жінки. Показник рівня безробіття становив 5% економічно активного населення [4].

Для визначення особливостей безробіття в Україні найбільш доцільно проаналізувати сучасний стан у цій сфері, адже проблема безробіття є однією з ключових на вітчизняному ринку праці, унаслідок якої в країні недовикористовується наявний трудовий та економічний потенціал.

Незважаючи на позитивні зміни, зафіксовані на ринку праці України за останній період, чисельність безробітного населення (за методологією МОП) у першому півріччі 2019 р. становила 1528,4 тис. осіб, зокрема, у містах – 1009,4 тис. осіб та 519,0 тис. осіб – у сільській місцевості; чоловіків 858,4 тис. та 670,0 тис. жінок. Рівень безробіття був 8,4% (на початок року цей показник становив 8,8%) економічно активного населення у віці 15–70 років, відповідно у міських поселеннях – 8,6%, у сільській місцевості – 9,2%, серед жінок – 7,4%, серед чоловіків – 10,0%. Статистика свідчить, що сільські мешканці більше ризикують опинитись у лавах безробіття, бо рівень безробіття для селян перевищував аналогічний показник для мешканців міст на 0,6 в.п. При цьому рівень безробіття серед чоловіків в Україні значно перевищує аналогічний показник серед жінок [5], а основними детермінантами гендерної асиметрії вітчизняного ринку праці є гендерні стереотипи в економічній сфері, сегрегація й дискримінація [6, с. 18–25].

Протягом останніх п'яти років інтенсивність безробіття загалом у країні коливається в межах 91–99 безробітних на 1000 осіб економічно активного населення. При цьому у 2018 р. цей показник сягнув мінімального значення, коли на 1000 осіб економічно активного населення припадав 91 безробітний, що підкреслює певне зниження напруженості на вітчизняному ринку праці. Позитивні зрушення за цим показником спостерігаються

серед чоловіків та жінок, що мешкають у сільській та міській місцевостях (рис. 1).

Для усвідомлення глибини та масштабності проблеми безробіття в Україні наведемо порівняльну статистику безробіття країн ЄС. Так, середній рівень безробіття в країнах ЄС серед старшого від 15 років населення у 2018 р. становив 6,8% (в Україні цей показник був 9,4%) та характеризувався певною просторовою неоднорідністю. Низький рівень безробіття зафіксовано в Чехії – 2,4, Німеччині – 3,4%, Польщі та Угорщині – 3,7%, Норвегії – 3,9%. Найвищі показники виявлено серед країн південної Європи – у Греції та Іспанії – 19,2% та 15,5% відповідно, де в останній період у руслі загальноєвропейських тенденцій спостерігається зменшення цього показника. З пострадянських країн нижчі за середній у ЄС показники рівня безробіття в Естонії – 5,5% та Литві – 6,0%. При цьому в усіх країнах ЄС в останні п'ять років спостерігається стійка тенденція щодо скорочення кількості безробітних, яка свідчить про ефективність боротьби урядів європейських країн з даним негативним соціальним явищем [4].

Вітчизняна статистика останніх років показує, що головними причинами безробіття в Україні є: добровільне звільнення з метою пошуку більш сприятливого варіанта трудової діяльності – 38%; економічні (структурні зміни в економіці, спад виробництва на підприємствах, зниження попиту на певні професії) – 21%; непрацевлаштування після закінчення вищих навчальних закладів – 10%; безробітні, у яких робота мала сезонний характер – 9% [5] (рис. 2).

Залежно від характеру причин безробіття вирізняють такі основні його види: фрикційне, структурне, циклічне, інституціональне. Фрикційне безробіття є короткостроковим і не спричинює негативних наслідків для економіки країни, оскільки пов'язане з пошуками та очікуванням роботи в найближчому майбутньому. Така форма безробіття навіть бажана, оскільки мобільність працівників спонукає до зростання коефіцієнта обігу робочої сили, будучи стимулом попиту споживачів та каталізатором розвитку ринку.

Структурне безробіття пов'язане зі структурними змінами в економіці, зумовленими плінністю технічного й технологічного розвитку виробництва в країні. Воно

Рис. 2. Структура безробітного населення України у віці 15–70 років за причинами незайнятості у 2018 р., %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

виникає внаслідок формування невідповідності структури пропозиції робочої сили та структури попиту на робочі місця в результаті відмирання морально застарілих професій та появи нових, що відповідають новим викликам сучасності. Структурне безробіття триваліше проти фрикційного, оскільки втрата роботи викликана змінами в технологіях, а для одержання нового робочого місця потрібен час для перекваліфікації та час для його пошуків. Структурне безробіття оцінюється чисельністю безробітних, які б за умови гіпотетичного переміщення забезпечили б рівновагу між вимогами до вільних вакантних робочих місць та якісними характеристиками безробітного населення.

Вітчизняний ринок праці характеризується високим рівнем професійно-кваліфікаційної розбалансованості, що загострює проблему структурного безробіття. Наявна структура вакансій, заявлена підприємствами до Державної служби зайнятості України, свідчить про повільні темпи структурних змін в економіці, збереження значної частки робочих місць з несприятливими умовами наймання й оплати праці, обмежені можливості інноваційного оновлення робочих місць та слабкість мотивації до продуктивної зайнятості.

Загострення структурного безробіття може стати серйозною перепорою стійкому соціально-економічному зростанню країни та її регіонів, а отже, потребує оцінки та постійного спостереження за динамікою якісної (структурної) невідповідності параметрів попиту на робочу силу і її пропозиції в територіальному, галузевому, професійному та інших розрізах. Зміни в рівнях структурного безробіття стають свого роду індикаторами

підвищення або зниження ефективності процесу узгодження попиту на робочу силу і її пропозиції. Авторські оцінки динаміки структурного безробіття в Україні у територіальному вимірі дозволяють констатувати посилення структурних дисбалансів у країні. Одержані значення (рис. 3) вказують на те, що наявне в країні безробіття (офіційно зареєстроване) не менше ніж на 12,8% (за даними 2018 р.) пояснюється диспропорціями в територіальній структурі попиту та пропозиції робочої сили, а на а 20% (дані 2018 р.) – галузевими диспропорціями, подолати які можна лише за допомогою переміщення або працівників, або робочих місць з одного регіону в інші.

Оцінки структурного професійного безробіття доводять, що задля збалансування кількості вакансій та безробіття майже 10–15% офіційно зареєстрованих безробітних необхідно “перемістити” в професійні групи з характеристиками, що відповідалимуть пропонованим вакансіям. За нашими оцінками, нагромаджені в ретроспективі дисбаланси зберігатимуться внаслідок:

- галузевих перекосів у оплаті праці;
- низької міжрегіональної мобільності робочої сили;
- автономного розвитку освітніх процесів в Україні

без ув'язки з потребами економіки.

Мінімізація структурного безробіття передбачає вжиття заходів, орієнтованих на створення адекватної змінам попиту на робочу силу системи підготовки та перепідготовки кадрів, сприяння професійної й територіальної мобільності робочої сили, забезпечення інформаційної прозорості ринку праці. Структурне безробіття виникає на ринку праці і може характеризуватись як перевищенням кількості вакантних посад над кількістю безробіт-

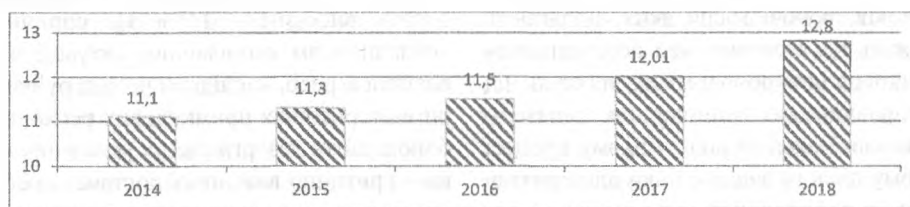

Рис. 3. Динаміка структурного територіального безробіття в Україні, % до офіційно зареєстрованих безробітних

Джерело: [7].

них, так і зворотною ситуацією. Основною тут є структурна невідповідність якісних характеристик. Зазначені тенденції є свідченням, з одного боку, існування суперечностей між якістю робочої сили та вимогами роботодавців, а з другого – неконкурентоспроможністю самих робочих місць. Тобто теоретичні та практичні напрями забезпечення якості та структури підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, в яких відчують потребу роботодавці, не відповідають вимогам новітнього високотехнологічного обладнання на вітчизняних підприємствах і залишаються недостатньо вивченими на сучасному етапі розвитку економіки.

Питанням впливу технологічних змін на безробіття присвячені численні дослідження, результати яких підтверджують деструктивний характер технологічних змін та наслідки, пов'язані з ліквідацією робочих місць [8]. Наявні оцінки деструктивних наслідків на ринку праці коливаються в межах від 10% усіх робочих місць до 60% [9]. Так, Фрей та Озборн вважають, що в США майже половині робочих місць (47%) загрожує заміщення новими технологіями [10]. Автоматизація трудових процесів неминуча, зокрема, за дослідженнями Глобального Інституту McKinsey [11] очікується автоматизація не менше від третини операцій у майже 60% наявних на ринку професіях. Зрозуміло, ефект буде різний у різних державах, але в середньому це може призвести до вивільнення 15% робочих місць в еквіваленті повної зайнятості, і за оцінками МОП від 3% до 14% працівників у світі будуть змушені змінити професію. Проте, як зазначають фахівці Глобальної комісії з питань майбутнього сфери праці МОП, такі оцінки є надто песимістичними, оскільки концентруються переважно на технічних наслідках заміни праці капіталом, і не врахованою залишається економічна складова, тобто не оцінені позитивні наслідки інвестицій у нові технології [12]. Дослідження 2011 р. довело, що за останні 15 років розвиток Інтернету призвів до ліквідації 500 тис. робочих місць, але водночас було створено 1,2 млн інших [13]. У своїй роботі дослідники наголошують, що в найближчому майбутньому не очікується суттєвого скорочення робочих місць у традиційних виробничих секторах економіки, а найімовірнішим є скорочення часових і фінансових витрат на організацію виробничого процесу. Автоматизація не взагалі ліквідує робочі місця, а лише, скоріше за все, змінить зміст процесів праці та зменшить рутинність виконання професійних завдань. Кількісні оцінки можливого обсягу вивільнення робітників, робочі місця яких підлягають автоматизації, залежать від можливостей перерозподілу операцій та робітників на нові робочі місця, тобто як від організаційних та управлінських чинників, так і від гнучкості самих працівників. Важлива роль у цьому процесі належить соціальному діалогу задля оцінки альтернатив передавання впливів на робітників нових технологій, що автоматизують виробництво. За браку ефективної компенсаторної політики технологічного заміщення та створення адекватних можливостей для опанування нових

навичок значна кількість із тих, хто ризикують бути вивільненим, можуть погоджуватися на зайнятість на робочих місцях з вимогами до нижчого кваліфікаційного рівня та, відповідно, заробітної плати.

Циклічне безробіття пов'язане з циклічним характером розвитку економіки країни, тобто коли економіка країни перебуває у фазі спаду виробництва, попит на товари та послуги зменшується, зайнятість скорочується, а безробіття зростає. Періодичність зміни домінантних форм зайнятості визначається циклічністю економічного й технологічного розвитку суспільного виробництва. Циклічне безробіття має високу ймовірність переродження у тривалу форму з утратою професійних компетенцій робочої сили.

У реаліях українського ринку праці питання щодо збереження значних обсягів тривалого безробіття залишається проблемним. Згідно з методологією Міжнародної організації праці тривалим вважається безробіття, яке триває 12 місяців і більше, та розраховується як відношення кількості безробітних віком 15–70 років, які шукали роботу 12 місяців і більше, до економічно активного населення зазначеного віку [14]. Варто наголосити, що вимушена перерва в роботі протягом тривалого часу зменшує конкурентоспроможність індивідів на ринку праці та збільшує ризики щодо повної реалізації їхнього трудового потенціалу.

Перелічимо головні причини загострення проблеми тривалого безробіття: довгий економічний спад; відокремленість ринку освітніх послуг від потреб ринку праці; брак дієвих мотиваційних та стимулювальних механізмів залучення до трудової діяльності; низька ефективність служб зайнятості тощо. Слід зауважити, що в Україні до періоду розгортання світової фінансово-економічної кризи 2008 р. цей вид безробіття практично однаково зачіпав як чоловіків, так і жінок. Кризовий спад економіки України справив свій вплив на цю ситуацію, що призвело до збільшення випадків тривалого безробіття як серед чоловіків, так і серед жінок. При цьому показники загального і тривалого безробіття переважали здебільшого серед чоловіків.

Аналіз ситуації на ринку праці України в останній період свідчить, що рівень тривалого безробіття населення у віці 15–70 років у період 2014–2017 рр. демонстрував тенденцію до зростання, адже тільки у 2017 р. його значення збільшилось до 2,5%. Попри деяке зменшення цього показника у 2018 р., його значення залишалось досить високим – 1,9%. Це спричинене насамперед ускладненням економічної ситуації в країні в умовах воєнної агресії, наслідком чого є: руйнація інфраструктури на територіях промислових регіонів, де відбуваються бойові дії та дезорганізація усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів; ускладнення внаслідок загострення політичної ситуації відносин з основними торговельними партнерами, що призвело до часткової втрати зовнішніх ринків; погіршення інвестиційного клімату, що призвело до зменшення обсягів

інвестиційних потоків; скорочення внутрішнього попиту внаслідок спаду виробничих процесів та падіння купівельної спроможності населення. Усе це супроводжувалося деструктивними змінами на ринку праці та примусовими звільненнями працівників з підприємств. У цей період значна кількість людей, що втратили роботу, перемістились у групи з більшою тривалістю безробіття, тим самим зменшивши свої шанси знайти роботу. При цьому в Україні досі не створено умов для переходу надлишкового працездатного населення до приватного сектору в малий бізнес, при тому що досвід розвинених країн не залишає сумнівів, що розвиток малого бізнесу є одним з основних напрямів створення нових робочих місць. Проте в Україні за досить довгий трансформаційний період не створено сприятливих умов для розвитку малого підприємництва. Тож вкрай потрібно системно розв'язувати проблеми щодо вдосконалення законодавчої бази, податкової та фінансово-кредитної політики, розвитку інформаційного й консультативного забезпечення, поліпшення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності, застосування дієвих механізмів зі стимулювання та мотивації підприємницької діяльності.

За статевими ознаками тривале безробіття зберігає суттєві відмінності: серед жінок його рівень у 2018 р. становив 1,5%, серед чоловіків – 2,2%. Такі розбіжності у значній частині пояснюються відмінностями у стратегіях працевлаштування жінок та чоловіків. Так, за результатами досліджень вітчизняних фахівців жінки в пошуках роботи більше схильні до пасивної позиції – стежити за оголошеннями у пресі (92%), а серед чоловіків пасивну позицію виявляють 79%. Утрічі більше чоловіків намагаються розпочати власну підприємницьку діяльність – 11,8% проти 4,2% жінок. Вимогами під час працевлаштування у чоловіків та жінок відповідно є висока зарплата – 72,1% та 59,2%, стабільність роботи – 66% та 57,5%, відповідність роботи професії – 50,0% та 45,7% і сприятливі умови праці – 42,7% і 53,7%. Те, що чоловіки більше схильні до змін у своєму професійному житті, ніж жінки, говорить і те, що вони демонструють вищий відсоток у переконанні, що ситуація безробіття дає змогу кардинально змінити своє життя і відкрити нові можливості у плані професійного успіху (16,2% чоловіки, 10% жінки) та розвинути в собі нові здібності і таланти (10,3% чоловіки, 7,5% жінки). Крім того, жінки удвічі частіше заявляють про дискримінацію щодо них за віком, сімейним станом та статтю з боку роботодавців, що відповідає реальному стану речей.

За професійними ознаками з-поміж безробітних, що перебували у стані пошуку роботи 12 місяців і більше (чисельність таких у 2018 р. становила 333,9 тис.), найбільше було кваліфікованих робітників з інструментом, працівників сфери торгівлі та послуг та професіоналів [5] (рис. 4).

Важливо наголосити, що криза різко звузила перспективи на ринку праці для молоді, оскільки чимала її час-

тина змушена перебувати у стані тривалого безробіття із самого початку трудової діяльності. Високий рівень безробіття серед молоді пояснюється як дефіцитом якісних робочих місць, так і тим, що багато молодих людей ще не мають необхідних професійних навичок і досвіду роботи, що їх вимагають роботодавці. Так, аналіз вікової структури тривалого безробіття в Україні свідчить, що серед тих, що шукають роботу тривалий час, переважає молодь віком 25–34 та 15–34 років (рис. 5). Значні обсяги тривалого безробіття зафіксовані у віковій групі 35–45 років; особи цієї вікової категорії зазвичай демонструють найвищу трудову активність, бо більшість із них уже набули досвід роботи, професійно-кваліфікаційні навички, освіти тощо.

В Україні на тлі зростання рівня освіти чисельність тривало безробітних жінок зменшується. Структура безробітних за освітою чоловіків дещо відрізняється: серед них дуже великий відсоток безробітних з професійно-технічною освітою – 101,1 тис. (35%). Чисельність жінок з повною та базовою вищою освітою, що перебували у статусі тривалого безробіття, становила 51 тис. (18%), чоловіків – 79,9 тис. (28%) (рис. 6). При цьому зазначимо, що переважає чоловічого тривалого безробіття над жіночим як загалом, так і серед тих, хто має вищу та професійно-технічну освіту, зумовлено тим, що для більшості жінок важливішим є збереження робочого місця для одержання постійного доходу та соціальних гарантій. Заради цього жінки менше звільняються за власним бажанням, погоджуючись обіймати низькооплачувані та непрестижні посади або такі, що не відповідають їхньому освітньо-кваліфікаційному рівню та професійним уподобанням. Про це свідчать результати опитувань осіб, що перебували в пошуках роботи понад рік. З-поміж них звільнених за власним бажанням, за угодою сторін 104 тис. чоловіків та майже удвічі менше жінок – 57 тис. [5].

Доведено, що довгострокове перебування у стані безробіття збільшує для безробітних ризики втрати навичок та зменшує їхні шанси на працевлаштування. Зокрема, фахівці вважають, що протягом 12 місяців у осіб, не зайнятих трудовою діяльністю, втрачається здатність до самоорганізації. Після двох-трьох років бездіяльності держава практично втрачає цих людей як робочу силу, і для зміни ситуації їм необхідна тривала реабілітація, що потребує додаткових витрат. Тривале перебування у стані безробіття призводить до ослаблення мотивації до активного пошуку роботи, втрати професійних умінь, навичок та зменшує шанси на працевлаштування, зумовлює зниження рівня життя, поступову деградацію особистості та збільшує ризики щодо повної самореалізації. Водночас негативні наслідки тривалого безробіття трансформуються в погіршення якісних та кількісних характеристик трудового потенціалу країни, зростання соціальної нерівності, маргіналізації населення, посилення соціальної напруженості в суспільстві та спричиняють збільшення обсягів соціальних трансфертів (виплата допомоги з безробіття, допомоги малозабезпеченим тощо).

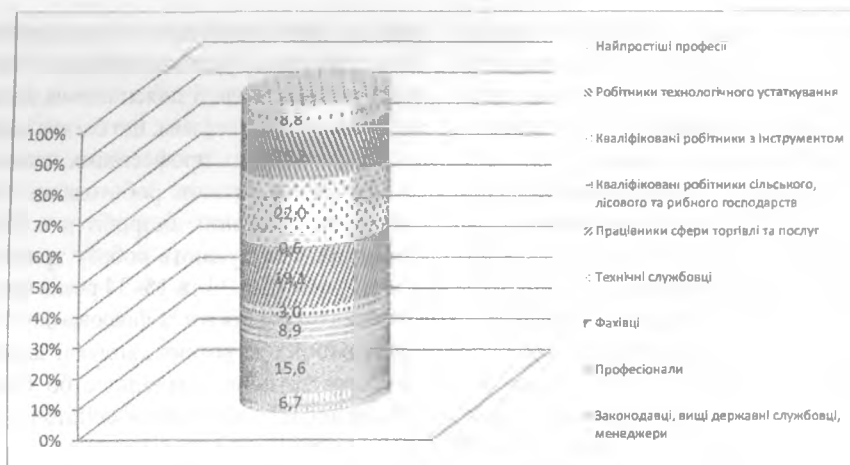

Рис. 4. Розподіл безробітних, які шукають роботу 12 місяців і більше, за професійними групами у 2018 р., %

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України.

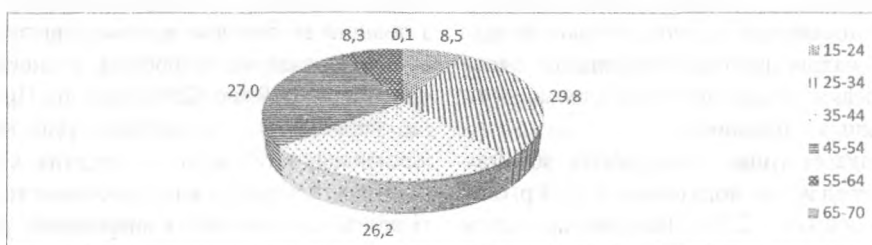

Рис. 5. Розподіл безробітних, які шукають роботу 12 місяців і більше, за віковими групами у 2018 р., %

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України.

Інституціональне безробіття, або безробіття очікування, безпосередньо пов'язане з державною політикою зайнятості, основними його інститутами, а саме: із системою оподаткування, гарантованим мінімумом оплати праці, його співвідношенням до рівня середньої заробітної плати, системою соціального забезпечення, розмірами і порядком надання допомоги з безробіття, доступністю інформації щодо розвитку регіональних ринків праці. Інституціональне безробіття тісно корелює із соціальною компонентною ринкової економічної системи.

Зважаючи на активізацію ролі держави на ринку праці, досить важко оцінити вплив інституціонального фактора. У сучасних умовах політику зайнятості не можна сприймати відокремленою від держави, оскільки саме вона має вирішальний інституціональний вплив, бо всі уряди стежать за рівнем безробіття і вживають заходів у разі його надмірного зростання. Інституціональний підхід розглядає зайнятість і безробіття крізь систему правил, норм і установ, що забезпечують функціонування ринку праці, здійснення процедур наймання, оплати праці, визначення статусу безробітного, його соціального забезпечення і залучення до роботи на новому робочому місці. Саме зміна правил і норм залучення до праці, її оплати, умов перебування поза трудовим процесом є ключовим моментом подолання високого рівня безробіття і забезпечення ефективної зайнятості.

Досліджувати проблему безробіття доцільно з урахуванням питань незадекларованої праці. Насамперед незадекларована зайнятість виникає внаслідок безробіття та інших негативних соціальних та економічних явищ, коли заробітна плата не може покривати всі витрати на проживання. Незадекларована праця в Україні найчастіше виявляється в таких формах: економічна діяльність без державної реєстрації; наймана праця без оформлення трудових відносин; приховування від державних органів частини відпрацьованого робочого часу та заробітної плати (нині в Україні значна частина працівників отримують «чорну» і «сіру» зарплату); маскуванню трудових відносин під виглядом інших форм діяльності (цивільні відносини, фіктивна самозайнятості тощо). За даними Державної служби статистики України у 2018 р. кількість зайнятих громадян у неформальному секторі економіки становила 3,5 млн. Питома вага зайнятих у неформальному секторі серед усього зайнятого населення становила 21,6%. Серед видів економічної діяльності найбільш поширеною неформальною зайнятостю була в сільському, лісовому та рибному господарствах (43%), в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів (19%), а також у будівництві (16%) [5].

Неформальна сфера розвивається нині в Україні не як сектор економіки, а скоріше, як вимушений і тому безперспективний вид зайнятості. При цьому переміщення

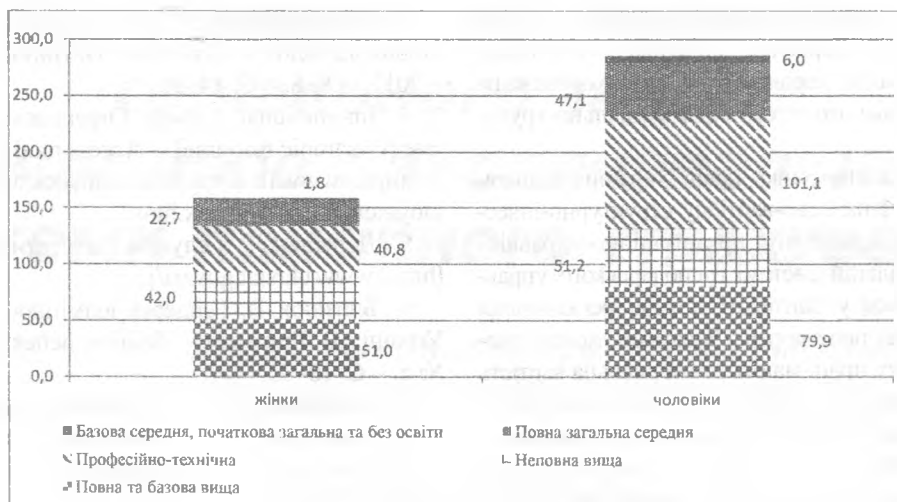

Рис. 6. Розподіл безробітних, які шукають роботу 12 місяців і більше, за рівнем освіти у 2018 р., тис. осіб

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України.

матеріальних інтересів значної частини населення, особливо молоді, у тій же закономірно змінює трудову мотивацію, соціальну та професійну орієнтації, веде до зміни системи особистісних цінностей. У результаті нагромаджений трудовий потенціал України недовикористовується.

Утім останніми роками провадиться активна політика, спрямована на детінізацію відносин у сфері зайнятості населення, що демонструє позитивні зрушення (питома вага зайнятих у неформальному секторі серед усього зайнятого населення зменшилась у 2018 р. порівняно з попереднім на 1,3. Разом з тим у неформальному секторі ще залишається працювати значна частина українців – у першому півріччі 2019 р. їхня чисельність становила 3458,5 тис. Критичних масштабів сягає неформальна зайнятість у сільській місцевості, де в неформальному секторі працюють майже 40% від загальної кількості зайнятих.

Викривленням соціально-трудових відносин є поширення практики прихованого безробіття, що є на вітчизняному ринку праці. Приховане безробіття виявляється в таких формах, як застосування практики переведення працюючих за ініціативою адміністрації на неповний робочий день та відпусток без збереження заробітної плати. У 2018 р. у режимі скороченого робочого дня працювали 130,4 тис. осіб, у неоплачуваних відпустках перебували 18,4 тис. [5].

Отже, сучасне становище у сфері зайнятості характеризується збереженням високого рівня безробіття, що є наслідком багатьох нерозв'язаних проблем та суперечностей, які в період ускладнення соціально-економічної ситуації серйозно загострилися. З-поміж основних причин безробіття назвемо демографічні, технологічні, соціальні, циклічні, міграційні, геоелектронічні, унаслідок дії яких зайнятість набуває ознак кризовості та невизначеності [15, с. 61–68]. Для кількісної оцінки тісноти зв'язку між факторами впливу на обсяг безробіття ми визначили

окремі параметри макроекономічного та соціального розвитку країни. До останніх було віднесено темпи зростання валового внутрішнього продукту (t_GDP), продуктивності праці (t_PP), неформального сегмента ринку (t_nef_zan) та індексу Кейтца (t_keit). Сформована поквартальна база даних дозволила побудувати і проаналізувати модель, що описує вплив вибраних факторів на темпи зростання безробіття (t_bezr), оцінити вірогідність одержаних факторів та тісноту їх впливу на показники безробіття. Одержана модель має вигляд:

$$t\_bezr = 1,014 - 3,159 * t\_GDP + 3,223 * t\_PP + 0,784 * t\_nef\_zan - 0,141 * t\_keit.$$

Розраховані оцінні параметри моделі (коефіцієнти множинної кореляції та детермінації, F-критерій Фішера, T-критерій Стюдента, гест Дарбіна–Уотсона – критерій DW) підтверджують задовільну якість і адекватність моделі та відсутність автокореляції залишків.

За одержаними результатами моделювання найбільш тісним є зворотний зв'язок між темпами зростання безробіття та ВВП і прямий – із продуктивністю праці; найменший вплив чинить зміна індексу Кейтца, яка характеризує рівень інституціонального впливу соціальних параметрів ринку на безробіття в Україні. Низький рівень інформен-ту законодавства про працю виявляється у зв'язках між безробіттям та деформалізацією трудових відносин.

Отже, одержана модель дає змогу оцінити кореляційно-регресійну залежність між факторами й результативними показниками, а застосування методу екстраполяції дозволить визначити прогностичні зміни рівня безробіття в результаті зміни дії зазначених факторів.

Висновки. Подолання проблем, пов'язаних з поширенням безробіття в Україні, потребує невідкладного реформування ринку праці та запровадження адекватних заходів для досягнення стратегічних цілей щодо максимальної реалізації трудового потенціалу на основі створення сприятливих умов для докладання праці й активі-

зації мотиваційних та стимулювальних заходів до продуктивної зайнятості. Державна політика у цій сфері повинна мати системний характер та бути спрямована на досягнення цілей кожного із суб'єктів соціально-трудових відносин.

Механізм регулювання ринку праці України покликаний поєднати в собі фінансово-вартісну, структурно-інвестиційну, соціально-економічну, організаційно-управлінську складові в загальній системі господарського управління і здійснюватись у контексті заходів регіональної політики економічних перетворень. Засадами економічного регулювання ринку праці мають стати реальна вартість робочої сили й ефективна зайнятість населення, яка в наших умовах передбачає активізацію процесу вивільнення надлишкової робочої сили, формування мобільного резерву робочої сили, легалізація прихованого безробіття.

Пріоритетами державної політики зайнятості України у середньо- та довгостроковій перспективі мають стати:

- розгляд проблем зайнятості та функціонування вітчизняного ринку праці крізь призму побудови інформаційного суспільства та знаннєвоорієнтованої економіки, що вимагатиме формування таких трьох основних тенденцій: зростання чисельності зайнятих у інформаційній сфері, зростання інвестицій у розвиток трудових ресурсів, зростання вимог до професійно-освітнього рівня зайнятих;

- інституціональна розбудова національного ринку праці, що є необхідною умовою його конвергенції зі спільним ринком праці Європейського Союзу;

- підвищення ефективної мотивації і стимулювання зайнятості;

- створення сприятливого середовища для стійкого розвитку підприємництва, що є найважливішою умовою для розширення можливостей працевлаштування;

- концентрація зусиль усіх гілок влади на комплексному здійсненні радикальних економічних, адміністративних, управлінсько-організаційних заходів щодо повернення працівників у формальний сектор економіки;

- протидія зростанню молодіжного безробіття, високий рівень якого провокує зростання тривалого безробіття, посилення соціальної напруженості, а також гальмує нагромадження національного людського капіталу.

Вважаємо, що вирішенню вкрай складних проблем у сфері зайнятості сприятиме ефективна реалізація державних, галузевих і регіональних програм, спрямованих на зниження напруженості на ринку праці на основі створення правових, економічних та інституціональних засад для підвищення продуктивності праці й ефективності зайнятості населення.

Література

1. Blanchard O. European Unemployment: the Evolution of Facts and Ideas / O. Blanchard // *Economic Policy*. – 2006. – January. – pp. 5–59.
2. Phelps E. Structural Slumps: The Modern Equilibrium Theory of Unemployment, Interest, and Assets / E. Phelps. – Cambridge, MA, 1994.

3. Вишневская Н. Безработица в странах ОЭСР – эволюция взглядов и политики / Н. Вишневская // *МЭиМО*. – 2012. – № 8. – С. 14–26.

4. International Labour Organization. Unemployment rate [Electronic resource]. – Access mode :

<https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/unemployment/lang-en/index.htm>

5. Державна служба статистики України [http://www.ukrstat.gov.ua/].

6. Близнюк В. Гендерні відмінності оплати праці в Україні / В. Близнюк // *Україна: аспекти праці*. – 2006. – № 6. – С. 18–25.

7. Коровкин А. Г. Динамика занятости и рынка труда: вопросы макроэкономического анализа и прогнозирования / А. Г. Коровкин. – М. : МАКС Пресс, 2001. – 320 с.

8. МБТ Международное бюро труда 2017. Вводный доклад Глобальной комиссии по вопросам будущего сферы труда (Женева). Материал подготовлен для второго заседания Глобальной комиссии по вопросам будущего сферы труда 15–17 февраля 2018 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://www.oit.org/wcmsp5/public/documents/publication/wcms_618383.pdf

9. Balliester, T. The future of work / T. Balliester, A. Elsheikhi // A literature review (Женева, МБТ) [Electronic resource]. – Access mode :

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/institutional/documents/publication/wcms_625866.pdf

10. Frey, C. B. The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? / C. B. Frey, M. A. Osborne // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2017. – Vol. 114. – pp. 254–280.

11. A future that works: Automation, employment, and productivity, McKinsey Global Institute in collaboration with McKinsey Analytics, January 2017 [Electronic resource]. – Access mode :

<https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/featured%20insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20works/MGI-A-future-that-works-Executive-summary.ashx>

12. Kucera, D. New automation technologies and job creation and destruction dynamics / D. Kucera // *Employment Policy Brief* (Женева, МБТ). – 2017.

13. Technology, jobs, and the future of work [Electronic resource]. – Access mode :

<https://www.mckinsey.com/global-themes/employment-and-growth/technology-jobs-and-the-future-of-work>

14. The Key Indicator of the Labour Market [Electronic resource]. – Access mode :

https://www.ilo.org/empelm/pubs/WCMS_114060

15. Тютюнникова С. В. Безробіття в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / С. В. Тютюнникова, Т. К. Романіка // *Соціальна економіка*. – 2016. – № 2. – С. 61–68. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/UJRN/se_2016_2_11